

УДК 373.3.091.33:33

DOI: 10.15587/2519-4984.2017.91484

ДОСЛІДЖЕННЯ ДИДАКТИЧНОЇ ГРИ ЯК ЗАСОБУ РОЗВИТКУ ПІЗНАВАЛЬНОЇ ТА ТВОРЧОЇ АКТИВНОСТІ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ НА УРОКАХ ТРУДОВОГО НАВЧАННЯ

©Л. В. Старовойт

У статті висвітлена проблема розвитку пізнавальної та творчої активності молодших школярів у процесі трудового навчання. В результаті експериментального дослідження проаналізований сучасний стан використання дидактичних ігор на уроках трудового навчання у початковій школі. Виокремлено основні педагогічні умови розвитку пізнавальної та творчої активності молодших школярів на уроках трудового навчання засобами дидактичної гри. Розглянута педагогічна доцільність використання дидактичних ігор на уроках трудового навчання

Ключові слова: творчий розвиток, дидактична гра, трудове навчання, молодший школяр, початкова школа

1. Вступ

Основним пріоритетом сучасної школи є розвиток креативної особистості. Незаперечним є той факт, що навчання у школі не має зводитись лише до оволодіння знаннями та уміннями, які будуть для дитини необхідними у повсякденному житті, навчальний процес повинен бути націлений на саморозвиток, самовиховання, внаслідок якого учень буде прагнути до нового, незвичного, цікавого, отримуючи при цьому задоволення від побаченого, почутого й пережитого. З огляду на це важливою сходинкою є початкова школа, в якій закладається фундамент для майбутнього розвитку духовного, морального, творчого, інтелектуального потенціалу особистості. Вагоме місце у розв'язанні зазначених завдань посідають уроки трудового навчання, адже вони націлені на формування креативної особистості дитини, яка здатна сприймати й оцінювати гармонійне, прекрасне, довершене в середовищі, яке її оточує та прагне до реалізації власних творчих ідей.

Важливою метою загальноосвітньої школи є виховання творчого, самодостатнього підростаючого покоління. Одним з ефективних методів творчого розвитку молодших школярів у процесі трудового навчання є дидактична гра. У навчально-виховному процесі початкової школи дидактична гра має потужний розвиваючий потенціал. Вона є інструментом розв'язування суперечностей між пізнавально-мотиваційною спрямуванням особистості та необхідністю здобуття нових знань, між сприйняттям процесів та фактів й усвідомленням їх як об'єктивної реальності, між знаннями, якими оволоділи учні, і тими, які будуть використовувати у житті, між усвідомленням власного та загального, непередбачуваного та систематичного.

2. Літературний огляд

Проблема використання дидактичних ігор як засобу творчого розвитку учнів початкових класів була об'єктом роздумів багатьох педагогів та психологів. Питання важливості гри у навчально-виховному процесі знайшло своє відображення у багатьох теоретичних і методичних педагогічних працях. Важливий внесок у світову педагогічну практику у пе-

ршій половині XIX ст. вніс Ф. Фребель [1], який виокремив систему дидактичних ігор. Не залишали поза увагою проблему використання ігор у навчально-виховному процесі педагоги Ш. Амонашвілі [2], С. Лисенкова [3], А. Макаренко [4], В. Сухомлинський [5], С. Шацький [6] та ін. Теоретичним аспектам використання дидактичної гри присвятили свої дослідження П. Підкасистий [7], Н. Кудикіна [8] та інші. Проблемі використання дидактичних ігор як засобу творчого розвитку особистості школяра присвятили свої праці Д. Богоявленська [9], Л. Виготський [10], В. Моляко [11], Я. Паномарьов [12] та інші.

Аналіз наукової та методичної літератури, узагальнення передового педагогічного досвіду дозволило виокремити методи, які дозволяють розвивати творчі здібності та підсилювати когнітивну діяльність молодших школярів на уроках трудового навчання через використання дидактичної гри. Водночас, питання використання дидактичних ігор у процесі трудового навчання залишається актуальною. В методичних джерелах недостатньо висвітлене питання використання дидактичних ігор на уроках трудового навчання у роботі з молодшими школярами.

3. Мета та задачі дослідження

Мета дослідження – розкрити особливості розвитку пізнавальної та творчої активності дитини на уроках трудового навчання засобами навчальної гри, визначити педагогічні умови, які сприяють ефективному використанню дидактичних ігор у процесі трудового навчання у роботі з молодшими школярами та окреслити шляхи їх реалізації.

Для досягнення поставленої мети були вирішені наступні задачі:

1. Здійснено аналіз науково-педагогічної літератури з досліджуваної проблеми, проаналізовано стан творчого розвитку дітей на уроках трудового навчання.

2. Визначено зміст поняття «дидактична гра на уроках трудового навчання».

3. Визначено основні напрями реалізації розвитку творчої та пізнавальної активності молодших школярів засобами дидактичної гри у процесі трудового навчання.

4. Окреслено педагогічні умови, що сприятимуть ефективному використанню дидактичної гри як засобу розвитку пізнавальної та творчої активності дитини у процесі предметно-перетворювальної діяльності.

4. Особливості використання дидактичних ігор у процесі трудового навчання в початковій школі

Гра на уроках трудового навчання сприяє розвитку творчого потенціалу дитини, який розкриває шлях до подальших звершень у дорослому житті. Гра для молодшого школяра є зрозумілою, цікавою, захоплюючою діяльністю, оскільки найбільш наближена до потреб дитини. У грі відсутні незрозумілі, недоступні вимоги, але разом з тим вона потребує зосередженості, напруженості, зібраності, і водночас викликає бадьорість, енергійність, життєрадісність дитини, сприяє креативності. Якщо завдання містять ігрові елементи, то молодші школярі виконують їх з більшим завзяттям та бажанням, вони мають можливість розкрити свій потенціал. У грі проявляється емоційність, творча активність, вільність думки. В процесі гри діти пізнають, усвідомлюють, запам'ятовують, створюють художні образи, спостерігають, досліджують, винаходять, узагальнюють, доводять, розвивають уяву, фантазію, творчі здібності і в той же час відбувається повноцінний процес навчання.

Знання, уміння, навички, які дитина у дошкільному віці набула в процесі гри, суспільно-корисної діяльності, спілкування з оточуючими, впливають на її творчий розвиток. І якщо порівняти дитину старшого дошкільного віку та першокласника, то індивідуальні відмінності вже досить значні. Адже ігрова діяльність суттєво відрізняється від навчальної, а перехід від одного виду діяльності до іншого є серйозною подією в житті дитини. Можемо спостерігати тенденцію значного згасання творчих можливостей школярів у порівнянні з дошкільниками. У цій ситуації є об'єктивні причини, адже, потрапивши до школи, дитина потрапляє у певні рамки, свобода дій значно зменшується, у навчальному процесі майже немає часу для ігрових дій, фантазування, суб'єктивних суджень, особистісного пізнання світу тощо. Щоб не допустити згасання творчого потенціалу необхідно використовувати активні, ефективні форми і методи навчання, серед яких значне місце займають дидактичні ігри.

Використовуючи потенційні можливості дидактичних ігор, ігрових моментів на уроках трудового навчання, можна стверджувати, що навчально-виховний процес буде продуктивним, цікавим та сприятиме бадьорій творчій атмосфері на уроці. Зауважимо, що результат буде ефективним, якщо у навчальний процес гра буде включена органічно через підбір захоплюючих, цікавих назв, забезпечення оригінальності, доступності, де будуть наявні елементи змагання, дотримання обов'язкових правил, емоційного ставлення учителя до ігрових дій. Слід зазначити, що гра може стати нецікавою, байдужою, якщо способи проведення не урізноманітнюються, втрачаються новизна, оригінальність. Тому в зміст дидактичної гри варто вносити новизну через ускладнення

правил, зміну предметів, включення елементів змагання, застосування несподіваної дії або ігрового зачину [13].

У педагогічній літературі трактування поняття «дидактична гра» має різні відтінки. І. Підласий тлумачить дидактичну гру як спеціально створені ситуації, що моделюють реальність, із яких учням пропонується знайти вихід [14]. Г. Селевко під дидактичною грою розуміє вид діяльності в умовах ситуацій, спрямованих на відтворення та засвоєння суспільного досвіду, в якому складається та вдосконалюється управління поведінкою [14]. Є. Коваленко зауважує, що дидактичні ігри є різновидом пізнавальних спеціально створених дорослими чи успадкованих від попередніх поколінь ігор, що використовуються у навчальному процесі під безпосереднім керівництвом педагога [15]. М. Кларін визначав, що дидактична гра є грою за правилами, підпорядкованими досягненню заздалегідь накресленого ігрового результату [16].

Поняття «дидактична гра» розкриває педагогічне спрямування, віддзеркалює багатогранність використання. Дидактична гра є важливим інструментом у навчально-виховному процесі початкової школи. Гра є засобом формування когнітивної мотивації, сприяє розвитку зосередженості та уваги, посилює працездатність, творчу активність, розвиває почуття відповідальності перед собою та колективом. Дидактична гра дає можливість дитині проаналізувати результати своєї праці та стимулює до творчого пошуку.

На підставі проаналізованих теоретичних досліджень та концептуальних ідей, за робочу ми приймаємо таку дефініцію дидактичної гри на уроках трудового навчання – це діяльність, яка націлена на формування у молодшого школяра потреби в знаннях, політехнічних, пізнавальних умінь і навичок та сприяє творчому розвитку, емоційній зрілості, у процесі цієї діяльності реалізуються навчальна, розвивальна, виховна, пізнавальна, емоційна, мотиваційна функції.

Л. Виготський вважав, що використання ігор у роботі з молодшими школярами відповідає їхнім віковим потребам та сприяє ефективному навчанню [17]. Цю думку підтримував Д. Ельконін, який стверджував, що поєднання різноманітних форм діяльності, навчальної та ігрової, сприяє тому, що процес навчання дітей у початковій школі стає ефективним та результативним [18].

Використання дидактичних ігор на уроках, у тому числі й на уроках трудового навчання, є потребою сьогодення. Адже саме під час гри дитина навіть не здогадується, що навчається. Такий спосіб організації навчально-виховного процесу є найбільш оптимальним для молодших школярів. Дидактичні ігри дозволяють з'ясувати рівень засвоєння учнями знань, але при цьому жодна дитина не буде відчувати дискомфорту та переживати через оцінку чи результат. В процесі використання дидактичних ігор вчитель враховує індивідуальні особливості свого класу і також у повній мірі реалізує особистісно-орієнтоване навчання. Учні не бояться висловлювати свої думки, збагачують власний словниковий запас, розвивають мовлення, вчать описувати будь-який предмет використовуючи порівняння, епітети, художні образи та мають можливість продукувати цікаві, оригінальні ідеї.

Маємо зазначити, що А. Макаренко надавав важливого значення грі у житті дитини. Як дитина проявляє себе у грі, так проявлятиме себе і в праці. Тому зріла особистість виховується через гру, що є основою у навчанні та вихованні. На думку А. Макаренка немає великої різниці між грою та роботою. Хороша гра вимагає від дитини зусилля як фізичні, так і розумові. Він наголошував, що в продуманій, вдало підібраній грі, як і в роботі, у дитини розвивається відповідальність, правильне сприйняття дійсності [19].

В. Сухомлинський був переконаний у тому, що усі діти здібні, талановиті, креативні. Але для того, щоб розвивалися пізнавальна активність, творчий потенціал, потрібно відшукувати ефективні методи і прийоми стимулювання, використовувати цікаві форми роботи з дітьми [5]. І саме таким методом є дидактична гра, яка акумулює у собі навчання, працю та відпочинок. Дитина навіть не замислюючись, не здогадуючись, що її хочуть чомусь навчити, здобуває нові знання, закріплює їх, відпрацьовує набуті вміння та навички.

З метою розкриття сутності дидактичної гри як засобу творчого розвитку молодших школярів на уроках трудового навчання нами було проведено опитування учителів початкової школи. Ми намагалися з'ясувати чи використовують вчителі початкових класів дидактичні ігри на уроках трудового навчання. Як показали результати всі опитувані використовують дидактичні ігри на різних уроках у початковій школі. Частота застосування ігор на уроках у початковій школі різна: на уроках математики (57 %), на уроках української мови (56 %), на уроках читання (49 %), на уроках природознавства (41 %), на уроках образотворчого мистецтва (12 %), музики (10 %) і лише 9 % учителів використовують дидактичні ігри на уроках трудового навчання. Більшість педагогів не вбачають необхідності використовувати дидактичні ігри на уроках трудового навчання, мотивуючи це тим, що основна увага зосереджена на виконанні практичної роботи.

На запитання з якою метою педагоги використовують дидактичні ігри на уроках у початковій школі більшість відповіли, що основне завдання допомогти дітям краще зрозуміти та засвоїти новий матеріал (31 %), для того, щоб зацікавити дітей (17 %), для розвитку психічних процесів (17 %), для заохочення у вивченні нового матеріалу (7 %), для того, щоб покращити навчальний процес (7 %), щоб підвищити інтерес до навчання (3 %), для розвитку комунікативних здібностей молодших школярів, вміння співпрацювати та знаходити спільну мову при вирішенні того чи іншого питання (3 %), для всебічного розвитку особистості молодшого школяра (3 %), щоб зацікавити молодших школярів пізнавати навколишній світ (3 %), для створення атмосфери дружності, згуртованості та здійснення співробітництва (3 %), не дали відповіді на поставлене питання (3 %).

Проаналізувавши результати анкетування, ми з'ясували, що серед вчителів, які використовують дидактичні ігри на роках трудового навчання у початковій школі 38 % рідко використовують дидактичні

гри, 36 % використовують дидактичні ігри при проведенні нестандартних уроків, 26 % систематично використовують дидактичні ігри на уроках трудового навчання.

Результати опитування свідчать про те, що вчителі не в повну силу використовують розвивальний потенціал дидактичних ігор, на жаль, основна увага спрямовується на формування трудових умінь та навичок. Незначний відсоток вчителів вважають дидактичні ігри на уроках трудового ефективним методом навчання. Проте, психолого-педагогічні дослідження доводять, що епізодичне використання дидактичної гри не зможе у повній мірі забезпечити стійке позитивне ставлення молодших учнів до навчального процесу. Тому дидактичні ігри мають бути складовою частиною уроків. Це сприятиме активізації сприймання, творчого мислення, узагальнення, пізнавальної діяльності молодших школярів.

5. Результати дослідження

Аналіз науково-методичних джерел дав змогу виокремити такі основні педагогічні умови розвитку творчої та пізнавальної активності молодших школярів на уроках трудового навчання засобами дидактичної гри:

- педагогічне стимулювання творчої та пізнавальної активності дитини на уроках трудового навчання на основі особистісно-орієнтованого характеру взаємодії вчителя та учнів;

- забезпечення комплексного підходу у використанні дидактичних ігор на уроках трудового навчання;

- забезпечення емоційно-чуттєвого комфорту в процесі трудового навчання засобами дидактичних ігор;

- посилення мотиваційної складової творчої діяльності молодших школярів шляхом використання дидактичних ігор на уроках трудового навчання;

- забезпечення диференційованого підходу у використанні дидактичних ігор у процесі трудового навчання у початковій школі.

Використання дидактичних ігор на уроках трудового навчання матиме позитивний вплив на творчий розвиток молодших школярів, адже це дозволяє учням розширити свої художньо-творчі можливості, отримати оригінальні творчі роботи, пережити почуття успіху, радості, задоволення, що сприяє активній творчій роботі дітей [20].

6. Висновки

Отже, дидактичні ігри на уроках трудового навчання сприяють підвищенню рівня творчої активності молодших школярів, яка акумулює у собі пізнавальну самостійність, повноту і мобільність знань, ініціативності, наполегливості. Успішність у творчому розвитку дитини залежатиме від насиченої, конструктивної організації навчальної діяльності. Значущість дидактичних ігор у тому, що вони спрямовані на розвиток креативності, пізнавальних процесів, зосередженості, уваги, мислення, сприяють формуванню умінь переборювати труднощі та розв'язувати нестандартні завдання.

Література

1. Василенко, Т. А. Оцінка педагогічної системи Фр. Фребеля вітчизняними діячами дошкільного виховання [Текст] / Т. А. Василенко // Наукові записки Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя. Психолого–педагогічні науки. – 2005. – № 1. – С. 186–190.
2. Амонашвили, Ш. А. Здравствуйте, дети! [Текст] / Ш. А. Амонашвили. – М.: Просвещение, 1983. – 208 с.
3. Лысенкова, С. Н. Я читаю. Я считаю. Я пишу: Как учить маленьких [Текст] / С. Н. Лысенкова. – М.: Дортранспечатъ, 2007. – 78 с.
4. Макаренко, А. С. Виховання в праці. Т. 4 [Текст] / А. С. Макаренко. – М.: АПН РСФСР, 1960. – 593 с.
5. Сухомлинский, В. А. Избранные произведения. Т. 4 [Текст] / В. А. Сухомлинский. – К.: Рад. школа, 1979. – 669 с.
6. Шацкий, С. Т. Избранные педагогические сочинения. Т. 2 [Текст] / С. Т. Шацкий. – М.: Педагогика, 1980. – 416 с.
7. Пидкасистый, П. И. Самостоятельная деятельность учащихся. Дидактический анализ процесса и структура произведения и творчества [Текст] / П. И. Пидкасистый. – М.: Педагогика, 1972. – 184 с.
8. Кудикіна, Н. В. Ігрова діяльність молодших школярів у позаурочному навчально-виховному процесі [Текст]: монографія / Н. В. Кудикіна. – К.: КМПУ, 2003. – 272 с.
9. Богоявленская, Д. Б. Пути к творчеству [Текст] / Д. Б. Богоявленская. – М.: Знание, 1981. – 96 с.
10. Выготский, Л. С. Творчество и воображение в детском возрасте [Текст] / Л. С. Выготский. – М.: Просвещение, 1991. – 93 с.
11. Моляко, В. А. Творческая одаренность и воспитание творческой личности [Текст] / В. А. Моляко. – К.: Знание, 1991. – 20 с.
12. Пономарев, Я. А. Психология творчества и педагогика [Текст] / Я. А. Пономарев. – М.: Наука, 1976. – 280 с.
13. Навчання і виховання учнів 1 класу : метод. пос. [Текст]. – К.: "Початкова школа", 2002. – 464 с.
14. Наволокова, Н. П. Енциклопедія педагогічних технологій та інновацій [Текст] / Н. П. Наволокова. – Х.: Вид. група «Основа», 2012. – 176 с.
15. Педагогічний словник [Текст] / за ред. М. Д. Ярмаченка. – К.: Педагогічна думка, 2001. – 514 с.
16. Кларин, М. В. Инновации в мировой педагогике: обучение на основе исследования, игры и дискуссии. (Анализ зарубежного опыта) [Текст] / М. В. Кларин. – Рига: НПЦ «Эксперимент», 1995. – 176 с.
17. Выготский, Л. С. Педагогическая психология [Текст] / Л. С. Выготский; под ред. В. В. Давыдова. – М.: Педагогика, 1997. – 480 с.
18. Кудикіна, Н. В. Внесок вітчизняних психологів у формування педагогічної теорії ігрової діяльності дітей [Текст] / Н. В. Кудикіна // Практична психологія і соціальна робота. – 2005. – № 1. – С. 7–9.
19. Макаренко, А. С. Собрание починений. Т. 1 [Текст] / А. С. Макаренко. – М.: Правда, 1987. – 575с.
20. Старовойт, Л. В. Педагогічні умови творчого розвитку молодших школярів у процесі трудового навчання [Текст] / Л. В. Старовойт // Наукові записки. – 2010. – С. 261–266.

*Рекомендовано до публікації д-р пед. наук, професор Мозгальова Н. Г.
Дата надходження рукопису 17.11.2016*

Старовойт Леся Василівна, кандидат педагогічних наук, доцент, кафедра художніх дисциплін дошкільної та початкової освіти, Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського, вул. Острозького, 32, м. Вінниця, Україна, 21100
E-mail: starovojt.vin@gmail.com